

ІНТЕРСУБ'ЄКТНИЙ ДІАЛОГ В ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОМУ РОМАНІ ЛЕОНІДА СКРИПНИКА «ІНТЕЛІГЕНТ»

К. М. Шах, М. А. Реутова

Анотація. У статті проаналізовано ігрову взаємодію автора з читачем в експериментальному романі Л. Скрипника «Інтелігент». Визначено, що у романі гра з читачем реалізується через деструкцію традиційного наративу та синтез різноманітних видів мистецтв, зокрема літератури та кіно. Встановлено, що гра з читачем у романі присутня також на графічному та інтертекстуальному рівнях, і виступає основним засобом творення іронії.

Ключові слова: авангардизм, експериментальний роман, автор, читач, гра з читачем, художній прийом.

Постановка проблеми. У сучасному літературознавстві значного поширення набуває дослідження українського авангардизму. Насамперед, це зумовлено тим, що авангардисти у своїх творах експериментують як з формою, так і зі змістом. Як зазначає Капленко О. М.: «Загальний пафос цих експериментів зазвичай був заангажований деструкцією традиційного наративу, залученням фактору свідомої гри з читачем, ексклюзивного «оголення» творчого прийому [1, с. 322]. Одним з найяскравіших представників авангарду був Леонід Скрипник, він же Левон Лайн. Найпомітнішим у його доробку до сьогодні залишається «екранізований» роман «Інтелігент». У цьому творі сповна реалізовано прийом гри з читачем на багатьох рівнях роману.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням роману Л. Скрипника «Інтелігент» неодноразово займалися літературознавці. Ґрунтовно дослідила функціонування засобів кіномистецтва у романі Пуніна О. В. у монографії «Кінофікація українського літературного дискурсу (20–30-ті роки ХХ століття)», Капленко О. М. досліджувала механізми моделювання «сценарного» стилю оповіді Л. Скрипника у статті «Феномен «сценарного» стилю оповіді авангардиста Леоніда Скрипника». Безпосередньо дослідженням мовної гри у романі «Інтелігент» займалася Хомич Ю. В., результати роботи якої висвітлено у статтях «Реалізація мовної гри в романі «Інтелігент» Л. Скрипника», а також «Ігровий потенціал твору Л. Скрипника «Інтелігент». Цей феномен досліджувала також Жигун С. В., яка вбачає основний елемент гри у поєднанні засобів двох мистецтв – літератури та кіно. У зв'язку з тим, що кожен дослідник здійснював аналіз гри у романі в певному аспекті, то ми у своєму дослідженні спробуємо здійснити комплексний аналіз реалізації гри з читачем у романі Л. Скрипника «Інтелігент», в чому й вбачаємо **актуальність** нашої роботи.

Метою нашого дослідження є аналіз функціонування прийому «гри з читачем» у романі Л. Скрипника «Інтелігент».

Об'єктом дослідження виступає роман Л. Скрипника «Інтелігент».

Предметом дослідження є засоби реалізації формалістичного приому «гри з читачем» у романі.

Під час роботи було застосовано такі **методи** дослідження, як аналіз та узагальнення.

Виклад основного матеріалу. Багато істориків культури, теоретиків мистецтва обґрунтовують думку про те, що людська культура постала і розвивається в грі і виявляється в розмаїтих ігрових формах. Види діяльності, спрямовані на задоволення потреб у житті людини, знаходять своє вираження у грі. Людська культура тісно пов'язана з грою, яскравий вияв якої знаходимо якраз у мистецтві [2, с. 140].

Про роль гри у літературі слушно зауважує Жигун С. В., яка вважає, що гра у літературному тексті є способом світовідчуття, засобом показу свого ставлення до світу [3, с. 9]. Також гра визначає характер образності, жанрової специфіки твору. Гра виявляє себе на усіх рівнях художнього тексту тією чи іншою мірою, про що заявляє дослідниця: «Гра може бути не лише мотивом на тематичному рівні твору, але й опосередковувати

модель персонажної системи, конфліктне ядро та схему у сюжетній організації тексту, композиційні прийоми та мовно-стилістичні засоби» [3, с. 9].

Ігрова стратегія в літературі набула значного поширення у першій пол. XX ст. і не втрачає своєї актуальності і до сьогоденного часу. В українській літературі 20-х рр. XX ст. в умовах розвитку модернізму та авангардизму панував дух змагальності, поширення набули такі ігрові форми, як містифікація, затемнення змісту та словотворення [3, с. 9].

Роман Л. Скрипника «Інтелігент» є зразком авангардного твору. У ньому спостерігаємо найхарактерніші ознаки авангардизму такі, як руйнування традиційного нарративу, залучення кількох видів мистецтв, а також використання прийому гри з читачем. Реалізація прийому гри на різних рівнях роману і стала особливістю твору Л. Скрипника, яка зумовлює постійний інтерес до роману.

Важливо зазначити, що такі риси, як синтез різних видів мистецтв та прийом гри є взаємопов'язаними. Тобто залучення до літератури інших видів мистецтва, зокрема кіномистецтва, як у романі «Інтелігент», – це і є прояв гри з читачем. Підтвердження цієї думки знаходимо у роботі Жигун С. В., яка зазначає: «Найяскравіше залучення засобів інших мистецтв демонструє роман Л. Скрипника «Інтелігент», головною стратегією якого стає гра ресурсами двох мистецтв, що створює потенційні можливості для нестандартного маніпулювання читацьким сприйняттям на різних рівнях тексту» [3, с. 11]. Письменник зробив спробу поєднати літературу та кіно. На початку твору він домовляється із читачем про правила гри. Про спробу реалізації задуму «екранізованого» роману свідчить уже перше речення твору: «*Уявіть собі, дорогий читачу, що ви сидите в кінотеатрі*» [4, с. 2]. Умови гри впливають із можливостей обох мистецтв. Основним тут є використання зорових образів та монтажу, про що автор попереджає читача, таким чином готуючи його до сприйняття роману: «*...35 років життя мого дорогого героя пройдуть перед вашими очима в швидкотекучій зміні «монтажних шматків», що витягли з цього життя всю суть, все, що було яскравого й значного в ньому для самого героя і цікавого й важливого для тих, що жили круг його*» [4, с. 2], а також: «*Великі труднощі для мене – добрати слів остільки вразливих, щоб навіть вашу нетреновану зорову фантазію примусити цими словами побачити те, що відбувається на екрані*» [4, с. 2].

У романі Л. Скрипника «Інтелігент» можна також прослідкувати зв'язок між стратегією гри з читачем та деструкцією традиційного нарративу. Авторський стиль Л. Скрипника визначається як «сценарний», що власне й свідчить про руйнацію традиційного нарративу, адже він рухається від «розповіді» до «показу». Форму кіносценарію письменник реалізує у трьох планах: опис кадрів, написи до них і авторські ремарки. Для нас цінними є саме авторські ремарки, які у тексті є засобом спілкування з читачем, адже роман вже ніби екранізований, читач повинен уявити себе в кінотеатрі, а завданням автора є пояснення деяких сцен, коментарі до кадрів. Варто звернути увагу на те, що кіно легко завойовує увагу та довіру реципієнта, а тому автор може легко впливати на його свідомість. У своєму «екранізованому» романі автор дуже часто звертається до читача, у чому яскраво проявляється прийом гри.

Хомич Ю. В. у своєму дослідженні відзначає шанобливе ставлення автора до читача, про що свідчать такі звертання, як *дорогий читач, шановний читач, друже мій читач, читач-товариш* [5, с. 223]. Автор вважає читача своїм другом, про що йдеться безпосередньо у творі: «*Я, автор і ваш друг, я ввесь час – поруч із вами*» [4, с. 2]. Зрозуміло, що автор не знає, хто буде читати його твір, але він за допомогою звертань та врахування особливостей різних читачів робить твір доступним і для жінок, і для чоловіків, і для старшого покоління, і для молодшого. Як слушно зазначає Хомич Ю. В., «... залежно від описуваної події у творі [автор] акцентує на приналежність читача до відповідної категорії» [5, с. 223].

Автор поділяє своїх читачів за статтю, і відповідно до ситуації звертається до жінки чи чоловіка. Наприклад, коли автор показує сцену народження свого героя, зокрема стан його матері після пологів, то звертається до читачів-жінок такими словами: «*Читачу мій – жєнцино! Це – тільки ви зрозумієте. Я, мужчина, розказати про це не можу. Та й навіщо?*

Кому?» [4, с. 11]. Таким чином, автор грає зі своїм читачем. Він користується почуттям материнського інстинкту у жінок, викликаючи цим їхню довіру та прихильність. До того ж він вказує, що чоловік не може розповісти про ці почуття, там самим підкреслюючи особливу роль жінки як матері. У цій же ситуації, коли народжується головного героя, автор звертається і до читачів-чоловіків такими словами: *«Читач-мужчина зрозуміє його. Мужчина, створений для діяльності, не знає катування, гіршого, ніж бездіяльність... Аджеж треба щось зробити, втрутитися в цей жах!»* [4, с. 10]. Батько майбутнього Інтелігента знаходиться біля кімнати, де народжує його дружина, і не знаходить собі місця. І тут автор апелює до здатності чоловіків у всьому допомагати, вирішувати всі проблеми, таким чином знову ж граючи з ними з метою викликати довіру. Важливо також зазначити, що ця сцена відбувалася на початку роману, а тому логічно, що автор прагнув завоювати довіру та увагу усіх своїх читачів.

Також автор умовно поділив своїх читачів за віковою приналежністю. Під час зображення сцени черги біля театру автор звертається до молодих читачів: *«Ви, мій читачу, коли ви молодий, ледве чи зрозумієте красу нічного вартування на тротуарі біля театру в змаганні дістати полтиничного квитка на «самого» Шаляпіна»* [4, с. 25]. Цим самим автор апелює до недосвідченості молодих людей, прагне викликати у них зацікавлення минулими і невідомими їм подіями, а також бажання далі сприймати твір. Звертається автор і до своїх старших читачів: *«Ви мусите пам'ятати, мої старші читачі, рафінованого творця, генія нової музики, – незабутнього автора пальців, що дхнуть ладаном. Ви мусите пам'ятати захоплення кокаїнеточками – яке ж бо вишукане, надзвичайне слово! Ви мусите знати, відчувати цей аромат спирту, кокаїну, опію [...] – А пам'ятаєте Антільські острови? Яка прекрасна, таємна, зворушлива екзотика!»* [4, с. 86]. У цьому випадку автор апелює до спогадів старших читачів, а ще тут присутня алюзія, про що йтиметься далі. Така манера автора звертатися до читачів певної категорії у тій чи іншій ситуації простежується протягом усього твору. Автор прагне зробити кожну сцену зрозумілою для всіх читачів, тому й апелює до їхніх фізіологічних, вікових та психологічних особливостей, таким чином граючи з читачами [5, с. 223].

Л. Скрипник у романі «Інтелігент» також грає з увагою читача, використовуючи різноманітні написи, які зроблено великими літерами. Як зазначає Хомич Ю. В., цими написами найчастіше є прислів'я, влучні вислови, які мають повчальний характер і змушують замислитися над багатьма речами [5, с. 222]. Це такі вирази: «НАЙГІРШЕ ЛЮДИНІ, КОЛИ ЇЙ ІТИ НІКУДИ», «НЕМАЄ СПРАВЕДЛИВОСТІ У ВЛАДІ», «ДОРОГА В ЖИЗНИ ОДНА». Показовим з боку реалізації ігрової стратегії є прийом розриву напису. Тобто початок фрази знаходиться в одній сцені, а продовження – в іншій. Наприклад, на початку другої частини роману є напис «Грішать не тільки батьки...», на незакінченість якого вказують три крапки в кінці. А через три сцени є завершення фрази, але вже великими літерами: «АЛЕ ВІДПОВІДАЮТЬ ЗА ГРІХИ ДІТИ» [5, с. 222]. Таким чином, автор грає з увагою і пам'яттю своїх читачів, адже потрібно здогадатися, з'єднати два написи в один вираз, тому що лише тоді вона набуває особливого сенсу.

Одним із засобів організації гри з читачем є також інтертекстуальність як явище діалогу між текстами. У зв'язку з цим читач виступає як співавтор змісту твору, оскільки співіснування в одному творі інших вимагає достатнього читацького досвіду, а також уважності. У романі Л. Скрипника «Інтелігент» присутні алюзії на роман Ф. Достоевського, які виконують функцію зниження. Найбільш насичену сцену знаходимо в останньому розділі «Особистий день Інтелігента», де Інтелігент, після розірвання стосунків з коханкою, сидить у ресторані, а до нього підсідає інший відвідувач, і це на фоні виконання романсу «Есть в Батавии маленький дом». Сцену змодельовано за зразком зустрічі Раскольнікова з Мармеладовим (герої роману Ф. Достоевського «Злочин і кара»). Ключовим тут є вираз Мармеладова, який написаний великими літерами: «НАЙГІРШЕ ЛЮДИНІ, КОЛИ ЇЙ ІТИ НІКУДИ».

Цей же епізод є важливим і з іншого погляду. Автор із сарказмом описує ресторанну музику, усю романсову традицію, зокрема пісні популярного тоді О. Вертинського.

Показовою у цьому випадку є попередньо аналізована нами цитата: «Ви мусите пам'ятати, мої старші читачі, рафінованого творця, генія нової музики, – незабутнього автора пальців, що дхнуть ладаном. Ви мусите пам'ятати захоплення кокаїнеточками – яке ж бо вишукане, надзвичайне слово! Ви мусите знати, відчувати цей аромат спирту, кокаїну, опію і обов'язково мерця, з якого вже почала бігти сукровиця. Загострений, тонкий аромат, створений мистецтвом згідно з точним соціальним замовленням витончено культурних постійних відвідувачів ресторанів!» [4, с. 86]. Описуючи перебування Інтелігента у цьому закладі, автор намагається вибудувати у свідомості читача такий ланцюжок: ресторанна музика – ресторанна культура – ресторанна інтелігенція. Тут авторська оповідь переходить з іронічної тональності у саркастичну.

Використання алюзій у романі створило іронічний, подекуди навіть сатиричний ефект. Іронія багатьма дослідниками розглядається як різновид мовної гри. Хомич Ю. зазначає, що «іронія належить до ефективних прийомів прихованої оцінки, поглядів, установок» [5, с. 224]. Іронізуючи, автор подає читачам свої судження, допомагає розібратися з текстом. Він також бере на себе роль тлумача. Прикладом цього є те, що автор вводить для опису героя якесь слово, а потім пояснює його значення: «Тип цих молодих чоловіків визначається словом «саврас». – Я точно не знаю, що саме значить це слово, але в ужитку його відносно людини воно зазначає, перш за все, купецького синка, а потім – щось подібне до оболтуса. – Проте, що саме значить слово «оболтус», – я теж не знаю... Зрозумієте...» [4, с. 38].

Висновки. Отож, було з'ясовано, що основні риси авангардного роману: деструкція традиційного наративу, синтез кількох видів мистецтв та використання прийому «гри з читачем», тісно пов'язані між собою у романі «Інтелігент». Прийом «гри з читачем» реалізується у руйнації традиційного наративу, який реалізовано у «сценарному» стилі оповіді Л. Скрипника. Доведено, що прийом «гри з читачем» реалізується на рівні графіки тексту, інтертекстуальності (використання алюзій) та у використанні засобів комічного (іронія, сарказм).

У перспективі досліджень – детальний аналіз використання мовної гри у романі Л. Скрипника «Інтелігент» у функції маскування, тобто здатності виразити ті смисли, які знаходяться під забороною.

Аннотація. В статье анализируется игровое взаимодействие автора с читателем в экспериментальном романе Л. Скрипника «Интеллигент». Определено, что в романе игра с читателем реализуется через деструкцию традиционного нарратива и синтеза различных видов искусств, в частности литературы и кино. Установлено, что игра в романе присутствует также на графическом и интертекстуальном уровнях, и выступает главным средством создания иронии.

Ключевые слова: авангардизм, экспериментальный роман, игра с читателем, художественный прием.

Abstract. The article analyzes game interaction between the author and the reader in the experimental novel by L. Skrypnyk «Intelligent». Determined that in the novel the game with the reader is realized through the destruction of the traditional narrative and the synthesis of various arts, in particular literature and cinema. The game in the novel is also present on the graphic and intertextual levels, and serves as the main means of creating irony.

Key words: avant-garde, experimental novel, game with the reader, artistic method.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Капленко О. М. Феномен «сценарного» стилю оповіді авангардиста Леоніда Скрипника. *Наукові записки. Серія «Філологічна»*. 2008. Вип.10. С. 321–333.
2. Дорошенко К. С. Мовна гра як теоретична проблема. *Літературний процес: методологія, імена, тенденції*. 2014. № 4. С. 140–143.
3. Жигун С. В. Гра як художній прийом в епічному тексті (на матеріалі прози українських письменників 10–20-х років ХХ ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.06 – теорія літератури / Жигун Сніжана Віталіївна; Київський нац. ун-т. ім. Т. Шевченка. Київ, 2009. 25 с.
4. Скрипник Л. Інтелігент. Х. : Пролетарій. 1929. 92 с.
5. Хомич Ю. В. Реалізація мовної гри в романі «Інтелігент» Л. Скрипника. *Науковий вісник МДУ імені В. О. Сухомлинського. Філологічні науки (літературознавство)*. 2015. № 1 (15). С. 221–224.